

8. Жодані І. Емма Андіївська і Віра Вовк: тексти в контексті інтерсеміотики / Ірина Жодані. — К. : ВДК «Університет «Україна», 2007. — С. 79–101.
9. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / Альбер Камю ; пер. с фр. А. Руткевича // Сумерки богов. — М. : Политиздат, 1989. — С. 222–318.
10. Колодій О. І. Притча і притчевість в українській прозі 70–80-х років ХХ ст. Автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. І. Колодій. — К., 2000. — 16 с.
11. Коцюбинська М. Х. Метаморфози Віри Вовк / Михайлина Хомівна Коцюбинська // Вовк В. Поезії. — К. : Родовід, 2000. — С. 5–32.
12. Полякова Г. О. Притча та притчевість в історичній прозі Валерія Шевчука / Ганна Олександрівна Полякова. — Запоріжжя : Просвіта, 2010. — 136 с.
13. Сковорода Г. С. Твори : у 2 т. / Григорій Савич Сковорода. — 2-е вид., випр. — К. : Обереги, 2005. — Т. 2 : Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. — 480 с.
14. Тарнашинська Л. «Паралельна дійсність» у координатах притчі : Вільям Голдінг та Валерій Шевчук / Людмила Тарнашинська // Всесвіт. — 1999. — № 2. — С. 105–110.
15. Ткаченко Т. І. Феномен жіночого письма в українській літературі другої половини ХХ — початку ХХІ століття / Тетяна Іванівна Ткаченко. — К. : КиМУ, 2008. — 256 с.
16. Шевчук Вал. Проза Віри Вовк / Валерій Шевчук // Вовк В. Проза. — К. : Родовід, 2001. — С. 5–24.

The Indications of the Parable in the «Caravel» Story of Vira Vovk

The article is dedicated to the analysis of the uninvestigated «Caravel» story by Vira Vovk. The philosophical deepness and the moral direction of this work of literature, which in allegorical form embodies the idea of the human way to the calling, allows examining it in the parable prose context. The artistic indications of the parable in the story were sorted out and analyzed in the article. The sophisticated spatial-temporal descriptions, parable features, two-planning (implication), symbolic images, «moral experiment» (choice situations) are considered as well. The analyzed story witnesses the originality of Vira Vovk's constructive style in the genre forms of artistic conditionalism and represents a distinctive pattern of the Ukrainian intellectual prose of the XX century.

УДК 821.161.2:82-087.5

Соломія Ушневич (Івано-Франківськ)

МОДИФІКАЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО У ХУДОЖНЬОМУ МИСЛЕННІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА (на матеріалі повісті «День мій суботній»)

Література другої половини ХХ століття увиразнює тенденції соціально-психологічних та культурних зрушень, що сприяє пошуку нових методів, способів у творенні художньої картини світу й характеризується спробою світоглядного звільнення авторів з-під влади тоталітарної ідеології. Усвідомлення обмеженості соціалістичного реалізму спричинилося до численних художніх інтерпретацій, ці тенденції проектуються на прозу Григора Тютюнника, творчий доробок якого аналізувався у працях В. Дончика, М. Жулинського, В. Мельника, Л. Мороз, В. Панченка. Хоча тютюнникознавство не мало чітко сформульованої науково-дослідницької стратегії, ті чи інші аспекти психологізму письменника час від часу були об'єктом дослідження (В. Даниленко, Н. Заверталюк, І. Захарчук, Л. Мороз, Н. Тульчинська, М. Хороб). На часі осмислення творчого феномена автора на рівні наче й не «типово тютюнниківських» складових художнього мислення (часопросторових, архетипних, ігрових), адже для письменника цікавим стає рефлектуючий герой, який переживає психологічну кризу.

Мотив внутрішньої буттєвої розпорошеності є ознакою суспільства середини ХХ ст. У повісті «День мій суботній» Григора Тютюнника головний герой — Порубай — є «продуктом технократичної доби, результатом невпинного прогресу, який призвів до появи

людини-автомата. Така «людина» прагне запрограмувати себе так, щоб працювати, немов налагоджений конвеєр» [11, с. 75]. Авторська свідомість письменника поєднує в один хронотоп конкретно-історичну атмосферу в Україні 60-х років і соціопсихологічний світ людини ХХ ст., який відображає ідейні, естетичні, властивості особистості: «З перших же днів я цілком віддався роботі. Оберігати історичні пам'ятки, які належали й належать поколінням — хіба це не благородна справа?» [10, с. 514]. Ідеологічна доктрина формує ідейно-ціннісні установки та поведінку, однак не позбавляє роздумів про власну екзистенцію. В які періоди свого життя не повертався би Микола Порубай, його спогади відображають циклічність дій доведених до автоматизму: «... доки обернувся, вже й на свинарник пора, і так зо дня в день, зранку й до вечора...» [10, с. 506]. Маневрування на межі зовнішнього/внутрішнього, особи/суспільства стає узагальненою ознакою художньої прози 60-х років. Особливого звучання у таких творах набуває конфлікт між природним та соціальним, протистояння між інтуїтивно-почуттєвою та розумово-логічною формами пізнання. Проголошена в Радянському Союзі настанова на раціоналізацію суспільства призвела до фатальних наслідків: людина перестала бути самоцінністю. Вона цінувалася лише як сукупність суспільно-необхідних обов'язків, що сприяло загальній деформації природних поведінкових орієнтирів, прикладом цього виступає директор Товариства Іван Захарович Ясько для якого найважливішим є дотримання «форми, а не змісту». За формою ховається колектив, установка, держава, але результат єдиний — психологічна деструкція особистості. Уже з перших сторінок автор уводить читача в кабінети радянського чиновництва, у більшості з них, на думку автора, « гине талант агентів карного розшуку». Григор Тютюнник з огидою описує завкадрами Олександра Павловича, в обов'язки якого входить «записувати на папірець тих, хто запізнюється на роботу, вираховуючи їхні кроки» [10, с. 500].

У повісті «День мій суботній» загальна схематизація існування притаманна не лише головному героєві Миколі, але й дрібному чиновнику Багричу, короткозорій тітці Хариті, хабарнику Калінкіну, цілій країні. В цих образах реалізовано іронічно-саркастичну властивість художнього мислення Григора Тютюнника. У творі міститься сатира на ідеологічну доктрину того часу, в такий спосіб письменник утверджує думку, що результатом тоталітарного міфу, коли раціональне домінує над емоційно-чуттєвим, може стати руйнування соціально-психологічних та духовно-культурних цінностей людства. Як стверджує Л. Гарнашинська: «... письменник насправді усвідомлює, що протистояння людини й системи відбувається не на користь людини, оскільки її родове коріння й родове самоусвідомлення власної самодостатності підрубане драматичними колізіями в історії українства» [9, с. 421]. Микола Порубай шукає порятунку в історичній літературі, адже у ній «найменше словоблудства», аналізуючи «розквіти держав на крові й падіння держав на крові, переможені криваві війни й криваві поразки, гризню за владу, змови, замаху, самодурства царів...» [8, с. 499], герой безпосередньо звертається до осмислення свого «Я», до аналізу людського буття. Філософсько-екзистенційний модус є основою світобудови, у зображенні конфлікту раціонального та ірраціонального в Григора Тютюнника переважає апелювання до окремої особистості зі складним мікрокосмосом — не стільки зображення, скільки переживання зображеного стають домінуючими у створенні художньої картини світу. Персонажі письменника, на перший погляд, є типовими представниками соціалізованої людини-в-масі, з іншого боку, раціоналізований світ в окремих із них викликає відчуття розгубленості. Кожен вибудовує індивідуальну модель функціонування, наприклад, Іван Захарович «винайшов свою власну тактику: жити й діяти *м і ж* небезпеками, що призводить до необхідності робити чи не робити висновки», Микола Порубай маневрує на межі виходу із стану реального у світ внутрішнього «Я» (спогади про батька, матір, дитинство), для нього характерною є екзистенційна туга. Мабуть, Григор Тютюнник добре розуміє свого героя, адже в ньому багато від самого письменника — відчуження, самотність, дискомфорт, відчуття зайвості існування у світі. Зрештою, у цій проблематиці відбилися морально-естетичні засади авторського художнього мислення, а персонажі повісті є виразниками окремих думок, що певною мірою вказує на екзистенційний характер твору.

Важливу роль у пізнанні глибинних змістів повісті «День мій суботній» відіграють архетипні символи. Новаторським для психологічної прози Григора Тютюнника є своєрідне

трактування автором проблеми «безgruntяства» в межах базових архетипів, зокрема, архетипу Землі і архетипу Дому, які в свідомості головного героя є досить розмитими. Як стверджує Микола Порубай: «... так і живу: в місті мрію про село, у селі — про місто». Зазвичай, архетип Землі є символом повернення додому, пошуку праоснов, бажання закорінення тощо. Однак у цьому творі автор рішуче заперечує традиційний народний міф, у якому Земля сприймається як Мати-Берегиня. У спогадах головного героя робота в селі викликає трагічні переживання: «Я волочив, орав людям грядки, возив коноплі, зерно і перший тиждень ледь не щодня плакав од них» [10, с. 506]. Однак у такий спосіб формується ситуація «безgruntів'я», що визначається як руйнівна. До того ж подібний стан має й усущіль універсальні архетипові риси, цей же універсальний архетиповий вияв відірваності від Землі яскраво увиразнюється в долях багатьох героїв [7, с. 6], більшість з яких переживають внутрішній дискомфорт, не відчуваючи зв'язку з тим місцем, де народилися. Психологічна вкоріненість у рідний ґрунт збереглася лише на підсвідомому рівні і, час від часу, проявляється в періоди глибоких душевних переживань: «І у мене воно було, щастя. Як поїдеш у луг по дрова, то неодмінно знайдеш такий чудернацький пеньок — і вже щасливий видовиськом» [10, с. 506], про відчуття радості й щастя герой говорить як про далекий спогад минулого. Микола прагне повернутися в село, але в його думках не має певності: «Я, звичайно міг би вчителювати у своєму селі, але з таких сіл прислані вчителі не тікають, а залишаються назавжди» [10, с. 543], його невідступно переслідують сумніви і страх. І рідне село (в якому народився), і місто (що дало прихисток) перетворюються на відверто спрофанований простір існування, в якому герої тікають самі від себе. Для урбанізованого інтелігента в першому коліні ситуація «безgruntів'я» — це внутрішньо-психологічний зріз конфлікту. На нашу думку, розуміння і відтворення архетипізованого символу матері-Землі у Григора Тютюнника індивідуальне, однак проблематика постає у типовому для того часу ракурсі — виокремлено ситуацію «безgruntів'я» (розірвано зв'язок з рідною землею).

Навіть традиційна українська оселя втратила усталеність, перетворившись на «голі стіни і капшуки павутини по кутках угорі». Єдине, що створює відчуття обжитості — «вирізаний з дерева сумний волик». Головний герой повісті «День мій суботній» живе в урбанізованому раціоналізованому просторі, але його світоглядна парадигма не зовсім вписується в офіційний дискурс, для внутрішнього світу характерною є певна розбалансованість. Трансформація філософсько-психологічних кодів у Григора Тютюнника реалізується шляхом розкриття екзистенційної проблематики й відображає синтез рефлексії, самоспоглядання, зосередження на власній особі, що веде до самозаглиблення особи, ускладненого світосприйняття. Інтерпретація світоглядно-естетичних засад письменника реалізується через загальновідомі й водночас глибоко індивідуальні «екзистенціали» — дисгармонію, самопізнання, страх, втечу, відчуження, добровільне самозречення.

У повісті «День мій суботній» виокремлюється екзистенційний характер хронотопу, адже «шістдесятники були включені в соціум всією мірою екзистенційного переживання» [9, с. 14]. Гуманітарне сприйняття загальної теорії відносності, яка була дуже поширеною в літературознавстві зазначеного періоду, показало важливість у культурі категорії «простору і часу». М. Бахтін під впливом ідей Ейнштейна ввів у літературознавчу термінологію поняття «хронотоп» і показав, що «прикмети часу розкриваються у просторі, а простір осмислюється і вимірюється часом» [1, с. 235]. При цьому теоретик підкреслював, що в художній літературі головне місце в часопросторі посідає категорія часу, а простір виступає як похідне. Звідси, важливою категорією для автора стає екзистенційне як специфічне індивідуальне відчуття часу. Художник слова сповна вбирає цю екзистенційну характеристику часу і своє самозаглиблення передає через новий тип творчого світосприйняття, в основі якого лежить «... зв'язок між структурами розрізненої цілісності» [8, с. 10]. У цьому творі Григор Тютюнник використовує прийом переходу від реального (зовнішнього) простору до внутрішнього бачення, така гра дозволяє героєві знову повертатися в реальність, збагачувати її індивідуальним досвідом сприйняття цієї реальності. З огляду на це, багатовимірність смислової тканини твору надає можливість для більш глибокого вивчення специфіки індивідуального стилю письменника в контексті художнього психологізму.

Ми вважаємо, що одним із ключових понять повісті «День мій суботній» є час. Для хронотопу творів Григора Тютюнника дуже важлива характеристика часу, який оприявнюється через екскурси в історію, ознаки доби й постійні розмірковування: «... найважливіше в житті цивілізованої людини — вміння заощадити час. Погляди звернені у самих себе, у свої інтереси й інтереси, часто-густо нічого не варті» [10, с. 511]. Для головного героя *час* має інше змістове наповнення — суперечливе; адже, з одного боку, він прагне гармонії (повернутися в село, викладати історію), з іншого — не спроможний збалансувати власне буття (зовнішнє/внутрішнє). Порушуючи психологічні проблеми людини в сучасному світі, автор повісті «День мій суботній» дозволяє собі експериментувати, можливо, з самим собою. Інтертекст створюють не лише індивідуально-психологічні форми часопростору, у широкому розумінні інтерпретуються культурно-психологічні ознаки доби як віддзеркалення морально-естетичних засад письменника.

Рецептуючи важливі особисті питання, прозаїк створює тексти з риторичною домінантою. Моделюючи героїв, які повинні залишатися джерелом роздумів та аналізу, письменник водночас налаштовує читачів на власні розміркування. Григор Тютюнник подає своїх героїв як символічні виявлення, що з'єднують смислові елементи твору. У будь-якому випадку, образ Миколи Порубая є двокомпонентним, в окремих ситуаціях — це розумний блазень, внутрішня боротьба якого створює ілюзію певного протистояння зовнішньому світові. Для нього характерним є явище соціальної мімікрії, за допомогою уявно створеної маски-ролі та відповідної до неї імітаційної рольової гри, головний герой адаптується до соціуму (студентська група, трудовий колектив), що увиразнює маскарадний характер стосунків між персонажами. Облаштування побутового (домашнього) простору героя свідчить про його спробу сховатися від зовнішнього світу, зануритися у власне «Я» шляхом сублімації (вироблення адаптативної соціальної моделі поведінки). Як вважає А. Лобанова, «.. за таких умов відстань від «Я» і «Не-Я» настільки збільшується, що значно поглиблює особистісну драму суб'єкта — носія мімікрії і може призвести до повної втрати особистості, відчуження від власного “Я”» [6, с. 19].

У повісті «День мій суботній» заслуговує на увагу топос маски-ролі, який тісно переплетений із топосом гри, що має принципове значення для всієї (не лише художньої) культури ХХ ст. У художніх текстах, пов'язаних з маскарадною культурою, гра як іманентний засіб мистецтва реалізовується на різних рівнях. Микола Порубай пристосовує свої дії до дій керівництва, для цього йому необхідно вдаватися до бутафорної гри, яка є реалізацією чужої ціннісно-поведінкової моделі. Маски-ролі виступають одним із аспектів гри з читачем, яку пропонує Григор Тютюнник. Стереотипним актом маскування є посмішка Івана Захаровича, яка має кілька змістів: «... перша — підкупає, примушує поважати, друга — м'яка, як барсова хода, означає, що справи кепські» [10, с. 502]. Індивідуально-особистісною є мімікрія головного героя, який вдало імітує жести і дії членів соціуму. Завкадрами Олександр Павлович постійно послуговується обманним вербальним кодом — імітація кроків, через посередництво яких вводить в оману колектив, тримаючи його в страху. Ситуативні маски час від часу приміряють і підлеглі, демонструючи, на думку автора, лише погану акторську гру.

У творі Григора Тютюнника соціальна мімікрія виявляється через мімікрію-захист (Микола Порубай) та мімікрію-гараздування (завкадрами), увага надається «діалектиці маски й обличчя, зокрема функціям ідентифікації та відчуження» [2, с. 7]. Майже всі образи, що зустрічаються у творі, можна описати в термінах комплексу «двійництва», тобто такого стану свідомості, коли людина витворює двійника, який символічно проживає вигадане, бажане життя. З іншого боку, подібне вигадування певної гри пояснюється намаганням компенсувати повну і остаточну свою відірваність від праоснов та праобразів буття. Безперечно, вражаючим є покарання і, відповідно, зникнення героїв, які виразно втілюють соціально-мімікрійний характер доби (письменник Мирон, референт Люся, кербуд Калінкін).

Прикладів маскування у повісті «День мій суботній» — достатньо, поштарка Галя, залежно від настроїв та обставин, сприймається як дівчина-квітка, або ж, як звичайна жінка. Що стосується автообразів, то, по суті, всі вони обирають маски-ролі: це і Микола Гордійович з його псевдоінтересом до роботи у Товаристві охорони пам'яток старовини; й Іван Захарович, який «не хотів бути собою»; і письменник Мирон, котрий «грає роль письменника». Імітаційна гра героїв

дозволяє урізноманітнити інтерпретаційні підходи до аналізу твору, поглибити зображення соціальної проблематики в літературі середини ХХ століття. Відомо, гра як «інтелектуальна категорія допомагає автору не тільки позувати, перевтілюватись й сублімувати власні фантазії, а й убезпечитися від небажаних висновків чи оцінок своїх думок» [5, с. 99], тобто гра як стильова особливість дає широкі можливості авторові експериментувати з собою, своїм читачем. Якщо взяти до уваги дефініцію гри Й. Гейзінга як «цілком визначеної і відмінної від буденного життя якості із властивими їй ірраціональністю, свободою, повторюваністю, набором правил, елементом напруги, здатністю доводити до нестями, забавляти» [4, с. 64], то у повісті «День мій суботній» Григора Тютюнника гра з читачем починається з психологічної дисгармонії, роздвоєної свідомості, внутрішнього надриву головного героя.

Отже, можемо засвідчити, що процеси, які відбувалися в тогочасному суспільстві, вели до загальної деформації міфологічно-традиційних установок (звичаїв) та до появи модифікацій і новаторства у світі текстової реальності, що спричиняє появу в літературі рефлексуючого героя. Це створює нову парадигму життєвих схем і моделей, до яких основною складовою входить відчуження як на міжособистісному, так і етнонаціональному рівні [3, с. 25]. Таким чином, у статті досліджується творчий феномен Григора Тютюнника на рівні окремих домінант повісті «День мій суботній»: екзистенційних параметрів, архетипних значень, соціально-мімікрійних стратегій. Проза письменника аналізується в контексті кризи морально-естетичних цінностей, на межі ускладненого мікрокосмосу особистості та спрофанованого раціоналізованого соціуму.

Література:

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет / М. Бахтин. — М.: Художественная литература, 1975. — 504 с.
2. Боярчук О. Експериментальна проза 20-х років ХХ століття: жанрово-стильові модифікації (В. Домонтович, А. Любченко, М. Йогансен): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук.: спец. 10.01.01. «Українська література» / О. Боярчук. — К., 2003. — 19 с.
3. Ганошенко Ю. Відображення кризи національного міфу в українському інтелектуальному романі 20-х рр. / Ю. Ганошенко // Слово і час. — 2004. — № 5. — С. 24–29.
4. Гейзінга Й. Homo Ludens / Й. Гейзінга. — К.: Основи, 1994. — 250 с.
5. Зубань В. «Аліна й Костомаров», «Романи Куліша» В. Петрова: поетика інтелектуальної гри / В. Зубань // Літературні обрії. Праці молодих учених України / Ін-тут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — К., 2002. — Вип. 3. — С. 98–101.
6. Лобанова А. Соціальна мімікрія як адаптативний спосіб життєдіяльності: автореф. дис. на здобуття ступеня док. соціол. наук.: спец. 22.00.04. «Соціальні та галузеві соціології» / Лобанова А. — К., 2005. — 26 с.
7. Матасова Ю. Архетип у романістиці Ф. С. Фіцджеральда та В. Домонтовича: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філолог. наук.: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство» / Ю. Матасова. — К., 2005. — 20 с.
8. Савчук І. Екзистенційні мотиви світобачення модерністського Майстра (на матеріалі камерної музики 20-х років ХХ століття в Україні): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво» / І. Савчук. — К., 2005. — 19 с.
9. Тарнашинська Л. Презумція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 534 с.
10. Тютюнник Г. Вибрані твори: Оповідання. Повісті / Г. Тютюнник. — К.: Дніпро, 1981. — 607 с.
11. Черненко Т. Ірраціональне світосприйняття у типологічних зв'язках творчості П. І. Ліницького та В. П. Петрова / Т. Черненко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. — 2005. — Вип. 74. — С. 74–75.

Modifications and Innovations in Hryhir Tiutiunnyk's Creative Thinking (Based on the Story «My Saturday»)

The article deals with the personal and social problems which could be observed in the times of the Soviet Union. The main character of the novelette «My Saturday» Porubai is considered as a product of the technocratic epoch, a result of the endless progress. The paper also shows how the maneuvering on the verge of inner/outer, personal/social becomes a common feature of the fiction in the 1960s.